

ИЗ ЛЕКСИКЕ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ ГАѢИНОГ ХАНА – КОЖНЕ И ЗАРАЗНЕ БОЛЕСТИ

У раду се са лексичко-семантичког аспекта анализирају називи за кожне и заразне болести у говору ГаѢиног Хана, који припада сврљишко-заплањском дијалекту. Корпус чини више од 60 лексема прикупљених теренским истраживањем током 2018. године за потребе мастер рада. У оквиру лексичко-семантичке анализе називи су разврстани у две семантичке групе: 1. Називи за кожне и заразне болести и 2. Називи за особе које болују од кожних и заразних болести. Добијени резултати упоређени су са стањем репрезентованим у релевантним дијалекатским речницима са призренско-тимочке дијалекатске области. Циљ рада јесте да се укаже на лексичко богатство народне медицине.

Кључне речи: народна медицина, ГаѢин Хан, лексичко-семантичка анализа, дијалекатски речници.

Предмет овог рада јесу лексичке јединице које припадају лексици народне медицине, тачније тематској групи која се односи на кожне и заразне болести. Разматрана грађа осликава тренутно стање у говору, а сам назив рада упућује на то да је творац лексике народ који често налази потпуно нов лексички израз за појаве око себе.³ Зато се лексеме које су забележене на овом дијалекатском подручју могу разликовати од лексема које медицинска терминологија познаје.

Грађа је добијена теренским истраживањем и садржи преко 60 лексичких јединица. Број одредница могао је бити и већи да није дошло до модернизације начина живота, а самим тим и лечења (Савић, 2017: 96). На редукацију материјала утицали су и други екстралингвистички фактори, попут тога да информатори често избегавају говорити о туђим болестима

¹ sandrasavic0302@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство просвете науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

³ „О култури једног народа може се сазнати проучавањем културног идентитета испољеног кроз језик, а један од начина испољавања културе кроз језик јесте лексика, односно, проучавањем лексичког нивоа, првенствено семантике и структуре тематске лексике, водећи рачуна о просторним и временским чиниоцима који утичу на језик, представља се култура једне језичке заједнице” (Недељков, 2009: 1901).

јер је и даље код њих присутан страх од одређене болести, али и веровање да ће се именованем она и призвати.⁴

У нашој народној медицини још увек постоји веровање да је узрок болести често уско повезан са магијским деловањем натприродних сила. Није непозната ни религиозна концепција болести по којој болест може бити послата од стране бога или хришћанског свеца (Павловић, 1999: 98). Због оваквих перцепција болести, М. Павловић истиче да је основно схватање наше народне медицине онтолошко поимање болести, где она представља нешто реално и конкретно што егзистира независно од човека, а као деструктивни елемент продире у његово тело и бори се с организмом (1999: 98).

Лексика народне медицине може дати допринос континуитету лексикографских истраживања. Лексички слој забележен на тај начин осликаће тренутно дијалекатско стање једног места, чији се говор под утицајем града све више удаљава од дијалекатске области којој припада.⁵ Наш циљ је да укажемо на лексичко богатство народне медицине у говору Гаџиног Хана, који припада сврљишко-заплањском дијалекту, и тако сачувамо од заборавља језичку и духовну баштину овог краја.

Лексичко-семантичка анализа

Како истиче Д. Вујовић номинација болести неретко је врло транспарентна с обзиром на то да болести имају карактеристичне и уочљиве симптоме који често представљају мотивациону базу за именовање (Вујовић, 2018: 366).

Кожне и заразне болести манифестују се појавом неке израслине или промене на кожи. Пошто је кожа највећи човеков орган, разумљив је велики број лексема за означавање кожних болести (Вујовић, 2018: 377). Забележен материјал разврстан је у две семантичке групе: 1. *Кожне и заразне болести* и 2. *Особе које болују од кожних и заразних болести*. Добијени резултати поређени су са стањем забележеним у релевантним речницима са призренско-тимочког дијалекатског подручја.⁶

---

⁴ Зато су се често, приликом разговора са информаторима, могли чути изрази попут „Пу, пу, далеко било“, „Да се померим од места“ и сл.

⁵ Чињеница је да медицински народни термини све више нестају из савременог језика и бивају замењени професионалнијом терминологијом која углавном потиче из латинског језика. Како наводи Д. Вујовић (2018: 366), „тај процес је разумљив јер у данашње време опште глобализације постоји јака потреба да се медицинска терминологија интернационализује због комуникације у свету медицине“.

⁶ То су следећи речници: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, 1998; В. Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*, 2004; Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, 2005; Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, 2008; Р. Стојановић, *Црнотравски речник*, 2010; М.

1. Кожне и заразне болести

У оквиру ове семантичке групе налазе се именичке и глаголске лексеме којима се именују кожне и заразне болести.⁷

1.1. Врста заразних вирусних обољења са црвеним гнојним бубуљицама на кожи именују се лексемама *богиње*⁸ и *бојке*. У тимчком говору лексичка јединица *бођиње* употребљава се у значењу ‘оспице, мале богиње (*morbili*)’, али и у секундарној семантичкој реализацији ‘пелцовање деце против великих богиња (*variola vera*)’ (Динић, 2008: 36). На простору говора Лужнице лексемом *бођиње* означава се врста заразне болести са црвенкастим гнојним бубуљицама на кожи, богиње. Слично значење везује се и за лексичку јединицу *бојка* ‘гнојна бубуљица на кожи, оспа’. Наведена лексичка јединица на овом подручју именује још и ожиљак од пелцовања и испупчење на кожи, квргу (Ћирић, 2018: 54, 57). Значење ‘бубуљица (код болести богиња)’ за лексему *бојка* регистровано је у пиротском говору (Златковић, 2014 I: 62).

У народом говору познате су *велике богиње*⁹ или *козице*¹⁰, *мале богиње* и *овче богиње*.

1.1.1. Синтагмом *велике богиње* означава се тешка акутна вирусна заразна болест. Могу се именовати и двокомпонентном лексичком јединицом *арипске богиње*.

1.1.2. *Мале богиње* су дечја заразна болест с осипом у виду смеђецрвених пега. У пиротском говору мале богиње лексикализују се именицом *бојће* (Златковић, 2014 I: 62).

1.1.3. Синтагмом *овче богиње* именује се дечја заразна болест с ретким осипом који се убрзо претвара у мехуриће.

1.1.4. У перфективном облику глаголска лексичка јединица *исине* се остварује значење ‘појаве се богиње на телу’, док се имперфективним обликом *исипује се* означава процес појављивања богиња на телу.

Златановић, *Речник говора југа Србије*, 2011; Д. Златковић, *Речник пиротског говора I и II том*, 2014; Љ. Ћирић, *Речник говора Лужнице*, 2018.

⁷ Грађа ће у оквиру семантичких група бити представљена азбучним редом.

⁸ Р. Катић наглашава да „богиње настају услед врења неке отровне супстанције која се налази у крви. Егзантем је последица избијања тих отрова на површину коже. Ово обољење може настати и ако се једе покварена храна која садржи отрове у себи, који после из желуца продиру у крв, где изазивају *врење*” (1981: 113).

⁹ „Код великих богиња се пре појаве егзантема јавља свраб, па затим црвене пеге величине проса. Затим се њихов број повећава и испуњавају се гнојем, а после прскања стварају се красте различите величине и облика, које после сасушења опадају” (Катић, 1982: 113).

¹⁰ *Велике богиње* се у *Терминолошком речнику српске средњовековне медицине* именују као *козЈа;е* (Катић, 1987: 72).

1.2. Мањи округао израштај на кожи именује се лексемом *брада̀вица* или *брада̀вка*.

1.3. Бубуљица, мали чворић, квржица на кожи именује се лексемом *бру̀чка*. Слично значење забележено је и у говору јабланичког краја ‘мали гнојни чворић на кожи, бубуљица’ (Жугић, 2005: 27). Нешто другачије значење налазимо на подручју Црне Траве, где се лексемом *бр̀чка* означава бора (Стојановић, 2010: 79).

1.4. *В̀шка* или *ва̀шка* паразит је који живи на кожи човека или животиње. Вашке често нападају децу, те се могу манифестовати и у виду епидемије.

1.4.1. Јаје од ваши именује се лексемом *гњи́да*. У пејоративном значењу забележене су лексеме *в̀шићетине* и *гњиде́тине* у пиротском говору (Златковић, 2014 I: 100).

1.5. *Гове́ћа ли́ша* је кожно-заразна болест која прелази са животиње на човека.

1.6. *Гри́п* је епидемијска заразна болест коју изазивају нарочите врсте вируса из испљувка и грла болесника. У говору Црне Траве налазимо аугментативни лик *гри́пча* (Стојановић, 2010: 147), као и лексему *кла́пча / кла́пша* са значењем ‘грип’ (Стојановић, 2010: 368).

1.7. *Грозни́ца* представља херпес, пликове на уснама који настају услед пада имунитета и као последица високе температуре. У говору Црне Траве ова лексема фигурира у значењу ‘страх, дрхтавица’ (Стојановић, 2010: 149).

1.8. У значењу ‘чеше се непрестано и грубо’ фигурирају глаголске лексеме *др̀па се / дра̀па се*. И у говорима Црне Траве и Лужнице глаголска лексема *дра̀па се* потврђена је у истом значењу ‘грубо се чеше, гребе се’ (Стојановић, 2010: 188; Ћирић, 2018: 178).

1.9. Кожна болест која се манифестује сврабом, перутањем и црвеним флекама јесте *екце́м*.

1.10. Преосетљивост организма на одређене материје која се испољава одређеним симптомима на кожи, односно слузници именује се лексемом *елѐргија*. Истог значења је и лексема *коприв̀њача*. У говору Црне Траве у значењу ‘болест, појава црвенила на кожи’ забележена је лексема *коприв̀њача* (Стојановић, 2010: 385).

1.11. Обољење слузокоже на угловима усана праћено црвенилом именује се лексемама *жвале* и *мрсница*. Фонетски лик *мрсничина* забележен је у Каменици код Ниша и то у значењу ‘грозница на уснама’ (Јовановић, 2004: 472). Иста лексема са значењем ‘раница на усни или кожи (афта)’ забележена је у говору Пирота (Златковић, 2014 I: 464). На простору Лужнице лексема *мрсничина* односи се на раницу на кожи, или крајевима усана (Ћирић, 2018: 481). Такав лик фигурира и у говору Тимока са истим значењем (Динић, 2008: 423).¹¹

1.11.1. Разни поремећаји у организму могу изазвати повећано лучење плувачке. Том приликом стварају се беличасте наслаге око усана *бале* или *љиге* које често претходе настајању жвала и мрсница. У говору села Каменице код Ниша *љига* се дефинише као слуз која малом детету иде из уста (Јовановић, 2004: 461). У јабланичком крају *љига* означава балу (Жугић, 2005: 185). Фонетски лик *љиге* са значењем ‘слуз из уста и носа, бале’ присутан је на простору Лужнице (Ћирић, 2018: 442).

1.12. Вирусом хепатита изазвана је једна од најтежих заразних болести – *жутица*,¹² болест јетре код које кожа и беоњаче добијају жуту боју услед продирања жучи у крвоток. У народном говору се не разликују хепатитис А, В и С. Значење ‘обољење јетре због којег кожа и беоњаче добију жуту боју’ именује се лексемом *жутица* и у говору Лужнице (Ћирић, 2018: 203).

1.13. Глаголским лексичким јединицама *испличи се*, *испљуска се* реализује се значење ‘добије алергију или пликове по телу’.

1.14. Лексемама *јечмичак*, *смичак*, *чмичак* и *чемичак* именује се чир на оку, гнојница на очном капку.¹³

1.15. Једна од најопаснијих болести ранијих векова јесте *куга*,¹⁴ тешка заразна болест која најчешће захвата жлезде и плућа и која се у прошлости

¹¹ У говору Тимока присутна је и семантичка реализација ‘натприродно зло биће које, по народном веровању, ноћу напада људе’ (Динић, 2008: 423).

¹² *Жутица* се у *Термиолошком речнику српске средњовековне медицине* налази под одредницом *жџина* (Катић, 1987: 60).

¹³ Како наводи В. Карацић, „када чмичак изиђе коме на оку, кажу да му је у роду некаква жена трудна, и још ако је чмичак на горњој трепавици, веле да ће родити мушко, ако ли је на доњој, женско” (1986: 1122). У народу Тамнаве постоји веровање да се чмичак добија када на неког намигне трудна жена, а да би се онај ко има чмичак ослободио, треба и он на неког другог да намигне (Тодоровић, 2002–2003: 148).

¹⁴ Како наводи Катић (1982: 108), „куга је била чести посетилац наших земаља у средњем веку и изазивала је велике поморе становништва, остављајући незапамћену пустош у нашим крајевима”. На истом месту истиче да „нашу земљу није мимоишла ни велика епидемија куге у Европи из 1340. године, која је натерала и цара Душана да се заједно са царицом и сином склони у манастир Хиландар”.

јављала у виду великих епидемија и помора. Њен народни лик је *чу́ма*.¹⁵

1.16. Заразно (гљивично) и незаразно кожно обољење именује се лексемом *лиша*. Такво значење присутно је у говору јабланичког краја, на југу Србије, као и на подручју Црне Траве (Жугић, 2005: 183; Златановић, 2011: 257; Стојановић, 2010: 426). У говору села Каменице код Ниша значење се конкретизује и односи се на врсту кожног болести на лицу (најчешће код деце), *лишај* (Јовановић, 2004: 459). Такво значење присутно је и у пиротском говору (Златковић, 2014: 418).

1.17. Кожна промена у виду оједености неког дела тела јесте *опрудјење*. Значење ‘оједи се између ногу’ реализује се употребом глаголске лексеме *опруди се* или *разједи се*. Глаголска лексичка јединица *опруди се* забележена је и у говору Црне Траве и Лужнице и то са значењем ‘оједи се кожа између ногу од влаге или зноја’ (Стојановић, 2010: 597; Ћирић, 2018: 623).

1.18. Сваки израштај на кожи може бити именован лексемом *плик* или *плих*, *пљуска* чије је примарно значење ‘поткожни водени оток или мехур који може настати од обуће или опекотине’. Лексема *плик* у говору села Каменице код Ниша означава мехур (Јовановић, 2004: 537). У говору Лужнице забележено је значење ‘мехур на кожи’ (Ћирић, 2018: 685).

1.18.1. Сличне семантике су и лексеме *жуљ* и *мазуљ* ‘задебљало место на кожи настало услед притиска’. *Мазуљ* се у говору Црне Траве дефинише као водени плик, жуљ (Стојановић, 2010: 438), док је лексичка јединица *мозуљ* са значењем ‘жуљ’ присутна и у говору села Каменице (Јовановић, 2004: 470). И једно и друго значење, тачније ‘задебљала и стврднута кожа на длану или другом месту на телу настала услед притиска или трења, жуљ’, као и ‘плик пун воде на длану, прсту или на другом месту на телу настао притиском или трењем’ лексикализује се лексемом *мозуљ* у говору Тимока (Динић, 2008: 417).

1.19. Сличног значења су и лексичке јединице *русá* и *русáлница*. У говору тимочке области лексема *русá* осим што означава дуговечну зељасту биљку из фам. *Ranunculaceae* која расте свуда као коров, односи се

---

¹⁵ Именичка лексема *чу́ма* у народним говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне има два значења. У говору Црне Траве налазимо на објашњење да је у питању колера или жена неуредне косе (Стојановић, 2010: 1030). Такво семантичко двојство присутно је и на простору пиротског и лужничког говора (Златковић, 2014 II: 575; Ћирић, 2018: 1136). Само пренесено значење срећемо у говору села Каменице код Ниша ‘женска особа рашчупане косе’ (Јовановић, 2004: 677).

Бавећи се народним медицинским терминима страног порекла у говорима југоисточне Србије, Н. Јовић истиче да се *куга*, болест данас потпуно искорењена, именује на простору ЈИС балканском речју грчког порекла – *чума*. Ова лексема посведочена је и у *Хиландарском медицинском кодексу*, што указује на то да је у питању врло стара позајмљеница (Јовић, 2015: 159, 160).

и на кожну болест *impetigo* (Динић, 2008: 734). У говору југа Србије ова лексема односи се на пуцање коже или крастање (Златановић, 2011: 420). На простору Лужнице лексема *русá* употребљава се у значењу ‘кожна болест која се манифестује појавом краста на глави и по лицу, нарочито код деце’ (Ћирић, 2018: 913).

1.20. Свраб се именује лексемом *сврбѣшка*. На простору Црне Траве фигурира лексема *сврбѣж* (Стојановић, 2010: 842).

1.21. Кожно-заразна болест чији је основни симптом свраб јесте *сугреби*.¹⁶ На простору села Каменице ова лексема употребљава се у значењу ‘врста кожне болести са великим сврабом’. Народ верује да се ова болест добија када се нагази на земљу коју су пси ногама гребали (Јовановић, 2004: 635). *Сугреб* се у говору Црне Траве дефинише као место где је пас гребао земљу, користи се у врачању и бајању (Стојановић, 2010: 908). У говору Лужнице ова лексема конкретизује значење ‘место где су пас, мачка или лисица разгребли земљу’, и верује се да ће онај ко нагази то место добити несносан свраб по читавом телу (Ћирић, 2018: 1003). У говору јужне Србије забележен је фонетски лик *сугрѣбје*, али у значењу ‘место на путу где су гребали пси’ (Златановић, 1998: 391).

1.22. *Црвѣни ветар* јесте кожно-заразна болест која се манифестује црвенилом и сјајем коже. У говору Црне Траве значење ове синтагме се не конкретизује, већ се само наводи да је то људска и сточна болест (Стојановић, 2010: 1009).

1.23. Рубеола, вирусна заразна болест, обично дечија, праћена црвеним осипом у виду печата, у народном говору Гациног Хана именује се лексемом *црвеница*. Истокорена лексема *црвенило* у говору Црне Траве и Лужнице забележена је у значењу ‘копривњача, појава црвенила на кожи’ (Стојановић, 2010: 1009; Ћирић, 2018: 1115).

1.24. Оштећење коже или слузокоже и ткива испод ње праћено околним запаљењем или гнојењем, које настаје због инфекције и распада болесног ткива назива се *чир*.¹⁷

1.25. Синтагматским називом *шарѣне руке* именује се појава губљења меланина из коже.

1.26. Једна од најтежих заразних болести јесте *шарлах*, инфективна болест са ситним црвеним кожним осипом коју изазивају стрептококе.

¹⁶ У Тамнави се сматрало да се од „свраба” може заштитити тако што се не стаје где куче гребе, као и да се не стаје на солило туђе стокe (Тодоровић, 2002–2003: 150).

¹⁷ У Тамнави се верује да када неко има чир на кожи, треба нечим протрљати оболело место и бацити на раскрсницу, па ко налети на тај предмет, следећи ће добити чир (Тодоровић, 2002–2003: 150).

Најчешће напада децу. У грађи је забележен и лик *шарлак*.

1.27. Заразна кожна болест коју изазива паразит шугарац, праћена сврабом именује се лексемом *шуга*.¹⁸ Фонетски лик *шуге* забележен је у пиротском говору са значењем ‘шуга (и друге кожне болести)’ (Златковић, 2014 II: 597).

1.27.1. Значење ‘добије шугу’ реализује се глаголским лексичким јединицама *ошугáви*, *ошугавéје*. Спектар глаголских лексема *зашугавéје*, *ошугавéје* и *ушугáви* забележен је у говору Црне Траве (Стојановић, 2010: 276, 623, 997). У говору Лужнице (Ћирић, 2018:1163) посведочен је несвршени глаголски облик *шугавéје* у значењу ‘заражава се шугом’.

2. Особе које болују од кожних и заразних болести

У овој семантичкој групи налазе се придевске и именичке лексеме којима се именују особе које болују од заразних и кожних болести. Број лексичких јединица знатно је мањи у односу на број лексема којима се именују саме болести. Претпостављамо да је рурална средина утицала на то да се такве особе донекле изопште из друштва док одређена болест не прође, јер се појава таквих болести углавном преписивала деловању натприродних сила (Савић-Грујић, 2017: 161). Стога се као узрок сматрала магијска активност усмерена негативно (Тодоровић, 2002–2003: 141).

Неке од лексема, осим што упућују на оболелу особу, развијају и пејоративна значења којима се кфалификују негативне духовне особине.

2.1. Придевском лексемом *богиња́в*, *-а*, *-о* квалификује се особа која је заражена богињама. Семантичка структура ове лексичке јединице обојена је потенцијалном семом негативне оцене (Савић-Грујић, 2017: 166). У говору Црне Траве, осим што се овом лексемом означава особа осута богињама, која има богиње, значењски потенцијал придева проширује се семом ‘који на лицу има трагове прележаних богиња, рошав’ (Стојановић, 2010: 69).

2.2. Лексема *вашљíв*, *-а*, *-о* употребљава се у значењу ‘који има вашке’. Човек који је вашљив јесте *вашљíвко*. У пиротском говору забележени су следећи фонетски ликови са значењем ‘вашљив’: *вашíв*, *-а*, *-о*, *вџиíв*, *-а*, *-о*, *вџиљíв*, *-а*, *-о* (Златковић, 2014 I: 79, 100).

2.3. Особа која пати од алергије, односно која је склона алергији јесте *алéргичан*, *-чна*, *-чно* или *елéргичан*, *-чна*, *-чно*.

---

¹⁸ *Шуга* се код Вука објашњава као свраб (1986: 1149). А. Шкаљић сматра да се ова реч не налази у турским речницима, али да је у корену од персијског *šug*, *šuh* (*šog*, *šoh*) (1966: 591). Овај назив посведочен је и у *Хиландарском медицинском кодексу* што указује на дуго постојање ове лексеме (Јовић, 2015: 159).

2.4. Особа која је услед болести пожутела именује се лексемама *жу̀тко* и *жу̀че*.¹⁹ Ови називи претежно се односе на особе које болују од жутице, болести која изазива жуту боју беоњача, лица и читавог тела. Лексема *жу̀тко* може означавати слабуњавог мушкарца жућкастог, испијеног лица (Златановић, 1998: 121), као и слабо, бледо и болешљиво дете (Јовановић, 2004: 398).

2.5. Лексемом *зара̀жен*, *-а*, *-о* означава се особа инфицирана неком болешћу.

2.6. Особа којој теку *љиге* из уста квалификује се лексемом *љига̀в*, *-а*, *-о*. Именички дериват којим се означава носилац негативне особине који је љигав јесте *љикча*. Лексеме *љига̀вац* и *љига̀вко* употребљавају се у пејоратвном значењу и означавају више духовну особину, односно непоздану особу без морала.²⁰ Оба значења присутна су и у говору Црне Траве (Стојановић, 2010: 431). На простору Лужнице забележен је једино именички дериват *љикша* са семантичком компонентом 'балавко, онај који пушта љије' (Ђирић, 2018: 442).

2.7. Основна семантичка компонента придевске лексеме *шугав*, *-а*, *-о* јесте 'који болује од шуге'. За номинацију човека који има шугу употребљава се лексема *шугља*.²¹ У говору Црне Траве лексема *шугав* везује се за исто значење – 'који има шугу', док именица *шугља*, осим примарног значења 'онај који је шугав', поседује и секундарно, пренесено 'гоља, сиромаш' (Стојановић, 2010: 1057). На простору говора Лужнице значење 'који болује од шуге, заразне кожне болести праћене великим сврабом' реализује се придевом *шугав*, док је *шугља* онај који је запуштен, и можда шугав (Ђирић, 2018: 1163). У говору Пирота забележена је само именичка лексема *шугља* са два значења 'шугав мушкарац' и 'запуштен мушкарац' (Златковић, 2014 II: 597). У пренесеном и пејоративном значењу 'сиромашан, бедан' забележена је придевска лексема *шугав*, *-а*, *-о* у говору села Каменице код

¹⁹ Жута боја, која је у основи ових назива, увек има негативно значење и казује нам да је неко постао бескрван, побледео, ужутео: *ужутел* – од дугог боловања, *пожутел* – од брзог боловања (Илић, 2016: 847).

²⁰ У говорима сврљишког краја нешто је шири спектар назива: *љикша*, *љигна*, *љигавче*, *љига̀вац*, *љигавица*, *љигавитина* (Савић-Грујић, 2017: 167).

²¹ У говорима сврљишког краја присутне су наведене лексеме, али и још неколико на које нисмо наишли приликом теренског истраживања, попут: *шукча*, *шугна* и *шугавитина* (Савић-Грујић, 2017: 166). Семи која носи информацију о кожном заразном обољењу може се придружити и сема 'који је неуредан, прљав' чиме се постиже пејоративност вишег степена, истиче А. Савић-Грујић (2017: 167). Ово значење присутно је и у говору Гадиног Хана, што је потврђено ставом информатора који су са резервом говорили о људима оболелим од ове болести, истичући и њихову немарност у вези са хигијеном.

Ниша (Јовановић, 2004: 687). Лексичка јединица *шугља*, с друге стране, има два значења ‘шугав човек’ и ‘сиромах, гоља’ (Јовановић, 2004: 687).

Нешто је шири спектар значења лексеме *шугав*, -а, -о у тимочком говору. Наиме, осим тога што се употребљава у значењу ‘који има шугу’, реализује се и као ‘који се осећа нелагодно’, ‘који је нестрпљив’ и ‘који је сиромашан, бедан’ (Динић, 2008: 918).

Познато је да термини углавном имају само једно денотативно значење које је прецизно и стално, а одсуство конотације утиче на то да је смањена могућност полисемије (Вујовић 2018: 370). Ипак, у зависности од контекста, медицински термини могу имати и више различитих значења. У нашој грађи полисемантичка дисперзија уочена је у називу *грозница* који се односи на пликове на уснама који настају услед пада имунитета и као последица високе температуре. У говору Гациног Хана наведена лексичка јединица употребљава се и у значењу ‘повишена телесна температура праћена дрхтавицом, језом’.

Као и полисемија, и синонимија није карактеристика термилошког система, али у забележеној грађи можемо уочити дублете, тачније варијанте за називе одређених болести.²² Синонимија се јавља код оних болести које су биле веома честе у једном периоду на нашим просторима (Вујовић 2018: 371). Међу синониме убрајамо следеће парове: *богиње* и *бопке*, *жваље* и *мрсница*, *куга* и *чума*, *рубеола* и *црвеница* (у говору је заступљен народни назив *црвеница*, док је *рубеола* новијег датума), *елергија* и *копривњача*, *жуљ* и *мазуљ*.

Анализа назива кожних и заразних болести показала је да је ова семантичка група богата лексичким јединицама с обзиром на то да је кожа највећи човеков орган. Грађа је подељена у две семантичке групе, од којих је прва, *Кожне и заразне болести*, са знатно већим бројем лексема, што указује на чињеницу да је именовање особа које болују од одређене болести пропраћено и латентним изопштавањем из друштва док се болесник не излечи.

Лексеме из друге семантичке групе *Особе које болују од кожних и заразних болести*, осим што именују особе захваћене кожним и заразним болестима, шире свој семантички потенцијал тако што именују и особе са негативним духовним особинама. Такве су, између осталог, лексеме изведене од придевске основе *љигав-*.

Бавећи се овим проблемом, скренули смо пажњу на нестабилност дијалекатске лексике, где су под утицајем модернизације друштва и

---

²² Иако у науци о језику није уједначен однос према постојању ове појаве, ипак можемо говорити о семантичкој сличности синонима. Из угла компоненцијалне анализе семантичка сличност синонима везује се за исту архисему и идентичност већине сема нижег ранга. Зато се код синонима разликује једна сема или мањи број њих, а што је више заједничких сема, семантичка блискост је већа (Драгићевић, 2010: 247).

нових језичких токова многе лексеме ван употребе, а присутне су само у свести старијих житеља Гаџиног Хана. Зато је веома важно такву лексику сачувати од заборава систематским прикупљањем и анализом која ће, у оквиру лексичко-семантичког интерпретирања грађе, указати на духовно и лингвистичко богатство са простора сврљишко-заплањског дијалекатског подручја, али и шире.

Литература

- Вујовић, 2018: Д. Вујовић, Лексичко-семантичке особине термина из области народне медицине на примерима из Речника Српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 47/1, 365–372.
- Динић, 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић, 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Жугић, 2005: Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, VII, 1–470.
- Златановић, 1998: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет.
- Златановић, 2011: М. Златановић, *Речник говора југа Србије*. Врање: Аурора.
- Златковић, 2014: Д. Златковић, *Речник пиротског говора – I и II том*. Београд: Службени гласник.
- Илић, 2016: М. Илић, Тле и тело у светлу искуства с бојама у говору старопланинског краја. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, 839–855.
- Јовановић, 2004: В. Јовановић, Речник села Каменице код Ниша. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 313–688.
- Јовић, 2015: Н. Јовић, О неким народним медицинским терминима страног порекла у говорима југоисточне Србије. Ниш: *Исходишта*, 1, 157–167.
- Караџић, 1986: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*. Београд: Просвета.
- Катић, 1982: Р. Катић, *Терминологија српске средњовековне медицине и њено објашњење*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Катић, 1987: Р. Катић, *Терминолошки речник српске средњовековне медицине*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Недељков, 2009: Љ. Недељков, Општи принципи истраживања лексике традиционалне материјалне културе. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, 57–1, 189–200.
- Павловић, 1999: М. Павловић, Појам болести у различитим медицинским системима. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, XLVIII, 95–106.

- Савић, 2017: Б. Савић, Народна медицинска лексика Великог Блашка (код Бањалуке). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV, 995–1066.
- Савић-Грујић, 2017: А. Савић-Грујић, Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV/2, 1–307.
- Стојановић, 2010: Р. Стојановић, Црнотравски речник. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, 9–1060.
- Тодоровић, 2002–2003: И. Тодоровић, Прилог проучавању народне медицине у области Тамнаве. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, L–LI, 139–157.
- Ћирић, 2018: Љ. Ћирић, *Речник говора Лужнице*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2, 1–1166.
- Škaljić, 1966: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: [Svjetlost].

Sandra Savic

LEXICON OF FOLK MEDICINE OF GADŽIN HAN – SKIN AND INFECTIOUS DISEASES

Summary

From the lexical-semantic aspect, the paper analyzes the names for skin and infectious diseases in the speech of Gadžin Han, which belongs to the Svrljig-Zaplanje dialect area. The corpus consists of more than 60 lexemes collected by field research during 2018 for the needs of the master's thesis. Within the lexical-semantic analysis, the names are divided into two semantic groups: 1. Names for skin and infectious diseases and 2. Names for people suffering from skin and infectious diseases. The obtained results were compared with the situation represented in the relevant dialect dictionaries from the Prizren-Timok dialect area. The aim of this paper is to point out the lexical richness of folk medicine.

Key words: folk medicine, Gadžin Han, lexical-semantic analysis, dialect dictionaries.